

De Sophiabijbel

Een van de prachtbijbels uit de collectie van het Statenbijbelmuseum

De collectie van het Statenbijbelmuseum kent veel prachtige bijbels. Eén ervan is de zogenaamde Sophiabijbel. Over dit fraaie exemplaar was bij het museum weinig bekend. Na een klein onderzoek in publicaties over en archieven van het Koninklijk Huis en van de uitgever kan er wat meer over verteld worden.¹

Koninklijk Huis

De bijbel is genoemd naar koningin Sophie. Daarom ligt het voor de hand te zoeken naar informatie in bronnen over deze koningin. In haar persoonlijke archieven is er geen spoor van te traceren, maar in een tweetal publicaties die betrekking hebben op het Oranjehuis komt de Sophiabijbel wel voor.

De uitgave *Uit Koninklijk bezit*² bevat een artikel van bibliothecaris Robaard, die de bijbel kort heeft omschreven en er een paginagrote foto van heeft laten opnemen.³ Daardoor komen alle prachtige details tot hun recht: de fluwelen boekband, de leren decoraties – op het voorplat de verheerlijking van Christus en op het achterplat het Laatste Oordeel – en de rug, het koperen beslag en de sloten en niet te vergeten de boeksne. Er is sprake van ‘een zeldzame meerkleurige versiering van de boeksne, waarin het koninklijk wapen is verwerkt.’⁴ Bovendien is de boeksne geciseleerd, dat wil zeggen dat hij fijn bewerkt is met figuren.

In 2003 werd de Sophiabijbel tentoongesteld in het Haagse Museum Meermanno-

¹ Dit artikel is een bewerking van ‘De Sophiabijbel uit 1855. Statenbijbel met aantekeningen uit de moderne theologie’, dat gepubliceerd is in *Protestants Nederland* 80 (2014), 171-173.

² M. Loonstra, m.m.v. B. Woelderink, C.A. Tamse, Charlotte Eymael ... et al., *Uit Koninklijk bezit. Honderd jaar Huisarchief: de verzamelingen van de Oranjes* (Zwolle 1996).

³ Harm Robaard, ‘De bibliotheek’, in: *Uit Koninklijk bezit*, 177-195.

⁴ Idem, 183.

Westreenianum. De tentoonstelling ‘Gesloten boeken. De mooiste boekbanden van het Koninklijk Huis’ kwam in samenwerking met het Koninklijk Huisarchief (KHA) tot stand. De gelijknamige catalogus is een boekje dat veel interessante stof biedt.⁵ Op een van de vier illustraties op de voorzijde is de Sophiabijbel afgebeeld. In het fotogedeelte van het boek is de bijbel opnieuw goed te bekijken: de staande foto is dezelfde als die in *Uit kostelijk bezit* is opgenomen, maar de foto van de liggende bijbel laat ook de boeksneede aan de onderzijde zien. Deze heeft mooie florale motieven.

De catalogustekst schenkt ook enige aandacht aan gever, ontvanger en gebruik. In 1855 werd koningin Sophie en koning Willem III zo’n luxueus exemplaar aangeboden.⁶ De bibliothecaris van de koning schreef de uitgever een bedankbrief: ‘Het exemplaar van den door UWelEdele uitgegeven wordenden Pracht Bijbel hetwelk gevoegd was bij Uwen brief van den 24^e dezer is door den Koning ontvangen. Zijne Majesteit met belangstelling den prachtigen band van dat werk bewonderd hebbende, heeft mij opgedragen Uw Wel Edele van die aanbieding Hoogstdeszelfs bijzonderen dank te betuigen, waaraan ik het genoeg heb bij dezen te voldoen. Met achting heb ik den eer te verblijven ...’⁷

De Sophiabijbel van de koning werd in de hofkapel van paleis Het Loo in gebruik genomen.⁸ Hij bevindt zich nu in de bibliotheek van het KHA. De webtentoonstelling van het KHA bevat een mooie foto van deze bijbel, meldt de naam van de uitgever, de afmetingen van de bijbel – 38,5 x 32,5 x 15 cm – en laat ons weten dat de vervaardiger van de band onbekend is.⁹

De Sophiabijbel van het Statenbijbelmuseum is ook – in termen van de uitgever – een ‘Pracht-Bijbel’, maar mist de omslag van leer en fluweel en de bijzondere boeksneede.

Koningin Sophie

De Sophiabijbel dankt zijn naam dus aan koningin Sophie. Zij werd in 1818 geboren als prinses van Württemberg. In 1839 trouwde ze met haar neef, de Prins van Oranje. Het paar kreeg drie zonen: Willem, de beoogde koning Willem IV (1840), Maurits (1843) en Alexander (1851). Maurits overleed op zesjarige leeftijd. Koningin Sophie werd 59 jaar; zij overleed in 1877. De koning overleefde zijn zonen Willem en Alexander, die respectievelijk 38 en 32 jaar oud werden, en hertrouwde in 1879 met Emma van Waldeck Pymont.

In 1855 was er geen geboorte, jubileum of andere feestelijke gelegenheid aan het hof die voor de uitgever aanleiding zou kunnen zijn om de Sophiabijbel uit te geven. In tegendeel, 1855 was het jaar waarin het koninklijk huwelijk op de klippen liep en er tot een scheiding van tafel en bed besloten werd.¹⁰ Voor het feit dat de bijbel aan de koningin opgedragen werd,

⁵ Audrey Wagtberg Hansen, *Gesloten boeken. De mooiste boekbanden van het Koninklijk Huis* (Den Haag 2003).

⁶ Wagtberg Hansen, *Gesloten boeken*, 55.

⁷ Streekarchief Midden Holland, Familiearchief Noothoven van Goor (archief 494), inventarisnummer 28. De brief is gedateerd 31-01-1857; de naam van de bibliothecaris van de koning is onleesbaar. Het is eveneens onduidelijk waarom pas in 1857 voor de bijbel bedankt werd.

⁸ Wagtberg Hansen, *Gesloten boeken*, 55.

⁹ Zie <http://www.koninklijkhuis.nl/foto-en-video/tentoonstelling-koninklijk-huisarchief/boekbanden-van-het-koninklijk-huis/sophiabijbel-1855-5265>.

¹⁰ Cees Fasseur, *Wilhelmina de jonge koningin* (Amsterdam 1998), 37.

moet aan het hof dus geen aanleiding gezocht worden. Daarvoor moeten we ons op de uitgever richten.

Uitgeverij Van Goor

De prachtbijbel werd uitgegeven door Van Goor te Gouda. Gerard Benjamin van Goor was sinds 1839 als boekhandelaar en boekdrukker in deze stad gevestigd en gaf vooral jeugdboeken, schoolboekjes en woordenboeken uit. Een enkele maal waagde hij zich aan ‘een monumentaal standaardwerk’.¹¹ Uit het archief van de uitgever blijkt dat de prachtbijbel van 1855 als zodanig beschouwd moet worden.¹²

In 1852 besloot Van Goor tot de uitgave van deze luxueuze bijbel: een foliant van 1900 pagina's met de tekst van de Statenvertaling, geïllustreerd met zeventig staalgravures. Deze platen kocht Van Goor van de Londense uitgever George Virtue & Comp, die ze in zijn *Devotional Family-Bible* had opgenomen. Ze zijn vervaardigd door William Henry Bartlett, (1809-1854), die de gravures maakte op basis van schilderijen van oude en nieuwe meesters. De plaatsen in het Heilige Land op zijn platen had hij persoonlijk bezocht.

Een dergelijke grote publicatie betekende een flink risico voor de uitgever. Daarom besloot Van Goor de prachtbijbel in 92 afleveringen op de markt te brengen. Zodoende kon hij vrij nauwkeurig de oplage bepalen. Bovendien bood deze vorm de mogelijkheid van gespreide betaling, in feite een vorm van afbetaling.¹³ Een aflevering kostte 65 cent, waarmee de totaalprijs op f 59,80 kwam. Als de klant alle afleveringen aangeschaft had, kon hij voor f 16,50 nog een mooie boekband kopen.¹⁴ In 1855 waren alle afleveringen verschenen en was de bijbel compleet.

Van Goor peilde met intekenlijsten de interesse voor zijn uitgave. Met die lijsten kon hij, als er klinkende namen op prijken, ook reclame maken. Hij slaagde hierin. De koning, de koningin, prins Frederik en prinses Marianne voerden de intekenlijst aan. Er volgde een grote diversiteit aan namen: die van predikanten, koopmannen, timmermannen, loodgieters, notarissen, artsen enzovoorts. In reclames noemde Van Goor niet alleen de vorstelijke intekenaren, maar schreef hij ook dat de ‘minder gegoeden’ het werk konden aanschaffen door wekelijks 30 cent opzij te leggen.

Belangrijker dan deze reclame was de inzet van colporteurs. Voor zo'n duur werk was dit de meest gangbare manier om de verkoop te bevorderen.¹⁵ Deze heren trokken velen over de streep, waarschijnlijk ook door de goede instructies die ze gekregen hadden. Van Loo beschrijft die in zijn brochure.¹⁶ De colporteurs moesten namelijk proberen in de huiskamer

¹¹ Jan van Loo, *Prachtbijbel blijkt prachthandel* (Gouda 1995), 1.

¹² Streekarchief Midden Holland, Archief van uitgeversbedrijf G.B. van Goor Zonen te Gouda, 1845-1930 (archief 199), inventarisnummers 92 (brievenboek); 180 (Prospectus en aankondigingen van uitgaven) en 181 (Omslag van de 7e aflevering van de "Prachtbijbel ..." (z.g. Sophia-bijbel), met een voorlopige lijst van intekenaren te Gouda en Moordrecht; gedrukt, 1852).

¹³ Lisa Kuitert, *Het ene boek in vele delen* (Amsterdam 1993), 39.

¹⁴ In hedendaagse koopkracht zijn de prijzen als volgt: een aflevering € 6,84; de totaalprijs € 629,20; de band € 168. Zie ‘De waarde van de gulden’, www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php.

¹⁵ B.P.M. Dongelmans, ‘Groei van de binnenlandse markt, inleiding’, in: *Bibliopolis. Geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland* (Zwolle 2003), 157.

¹⁶ Van Loo, *Pracht-bijbel*.

binnen te komen, een aflevering met de fraaie teksten en mooie platen laten zien, vervolgens de mogelijke klant attenderen op de relatief lage prijs en de gemakkelijke manier van aanschaf, en vooral dienden ze *de dames erbij te betrekken*. En dat werkte. Het is aan alles duidelijk dat deze colportage voor Van Goor een bijzonder adequate verkooptactiek was. De prachtbijbel werd een prachthandel: bij een omzet van f 110 607 verdiende de uitgever maar liefst f 61 452,26.¹⁷

Opdracht

Zoals hiervoor al genoemd is, dankt de Sophiabijbel de naam aan het feit dat hij aan de koningin werd *opgedragen*. Een auteur of uitgever kon dat niet zomaar doen. Een verzoek om een boek aan de koning(in) op te dragen werd regelmatig ingediend, maar zelden gehonoreerd. Marita Mathijssen, emeritus-hoogleraar negentiende-eeuwse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam, schrijft dat de aanvraag om een geschrift aan de koning(in) te mogen opdragen een ‘vrijwel onneembare hindernis vormde’.¹⁸ Dergelijke verzoeken werden met grote terughoudendheid behandeld en dienden aan strenge eisen te voldoen: het op te dragen werk moest van uitgebreid nut zijn voor de letteren, de wetenschap of de kunsten en het moest van oorspronkelijkheid getuigen.¹⁹ Koningin Sophie heeft er dus het belang van ingezien en wilde haar naam aan deze uitgave van de bijbel verbinden.

Het feit dat de koningin de opdracht aanvaardde, betekende daadwerkelijk *nieuws*. De kranten berichtten: ‘Het heeft H. M. de Koningin behaagd, de opdracht aan te nemen, van den Pracht-Bijbel, waarvan thans de 1ste en 2de afl. bij den Boekhandelaar G. B. van Goor, te Gouda, het licht zien; terwijl H. M. en Prins Frederik der Nederlanden, hebben deelgenomen aan de Intekening.’²⁰ Opmerkelijk is dat de koning korte tijd later ook besloot op de bijbel in te tekenen. De kranten schreven dat ruim een week later.²¹ Voor de uitgever betekende dat opnieuw reclame.

De opdracht aan ‘Hare Koninklijke Majesteit Sophia Frederika Mathilda, Koningin der Nederlanden, geboren Prinses van Wurtemberg’ werd voorin de Bijbel opgenomen. In deze tekst wordt de Bijbel geroemd als ‘het Boek der Boeken, dat verre boven alle gewrochten van menselijke wijsheid en vernuft, de eerste plaats verdient te bekleden, zoowel in ’t paleis des vorsten als in de hut des daglooners’ en wordt de koningin bedankt voor haar bescherming en ‘het zegel van haar goedkeuring’. De uitgever wenst de koningin toe dat het Woord van de Koning der Koningin ‘een milde bron van bemoediging en vertroosting’ mag blijven en dat ‘de heerlijke beloften, daarin toegezegd’ rijk vervuld zullen worden.²²

¹⁷ In huidige koopkracht: van de € 918 719,31 omzet was € 510 430,07 winst.

¹⁸ Marita Mathijssen, ‘Literaire subsidies in de negentiende eeuw?’, *Nederlandse letterkunde* 1 (1996) 84-101, aldaar 94.

¹⁹ Richtlijnen van het ministerie van Binnenlandse Zaken, vastgesteld op 5 januari 1838. Geciteerd in Mathijssen, ‘Literaire subsidies’, 94.

²⁰ *Leydse courant* 27-02-1852; *Opregte Haarlemsche Courant* 27-02-1852.

²¹ Zie bijvoorbeeld *Rotterdamsche courant*, 06-03-1852.

²² Tekst uit de Sophiabijbel (ongenummerde pagina’s voorafgaande aan de Bijbeltekst).

Statenvertaling

Zoals hiervoor al genoemd is, bevat de Sophiabijbel de tekst van de Statenvertaling. De gebruikelijke tekst “*BIBLIA, Dat is: De gantsche H. Schrifture, vervattende alle de Canonijcke Boecken des Ouden en des Nieuwen TESTAMENTS. Nu Eerst, Door last der Hoogh-Mog: HEEREN STATEN GENERAEL vande Vereenighde Nederlanden, en volgens het Besluit van de Synode Nationael, gehouden tot Dordrecht, inde Iaeren 1618 ende 1619. Uyt de Oorspronckelijcke talen in onse Nederlandtsche tale getrouwelijck over-geset [...]*,”

bevat de Sophiabijbel niet. In plaats daarvan lezen we ‘Al de boeken van het Oude [c.q. Nieuwe] Testament met alphabetisch register, volgens de Staten-overzetting. Benevens ophelderende aantekeningen, aanhaling der gelijkkluidende teksten, opgaven van den tijd der gebeurtenissen, eene menigte staalplaten en eene kaart van het Heilige Land’.

De ‘ophelderende aantekeningen’ zijn *niet* de kanttekeningen van de statenvertalers.

Van Goor heeft ervoor gekozen

contemporaine godgeleerden de tekst van commentaar te laten voorzien. De jonge

professor Abraham Kuenen (1828-1891) was

volgens Van Loo de voornaamste. Kuenen studeerde theologie in Leiden en promoveerde

in 1851 op een proefschrift over een Arabische vertaling van de samaritaanse Pentateuch.

Twee jaar later werd hij buitengewoon hoogleraar en in 1855 gewoon hoogleraar in de

faculteit der godgeleerdheid te Leiden. Hij doceerde als hoofdvak de geschiedenis van het

Oude Testament en de godsdienst van Israël, daarnaast ‘de moraal’ en geruime tijd ‘de

Inleiding op en de tekstkritiek van het Nieuwe Testament’. Kuenen was een gewaardeerde

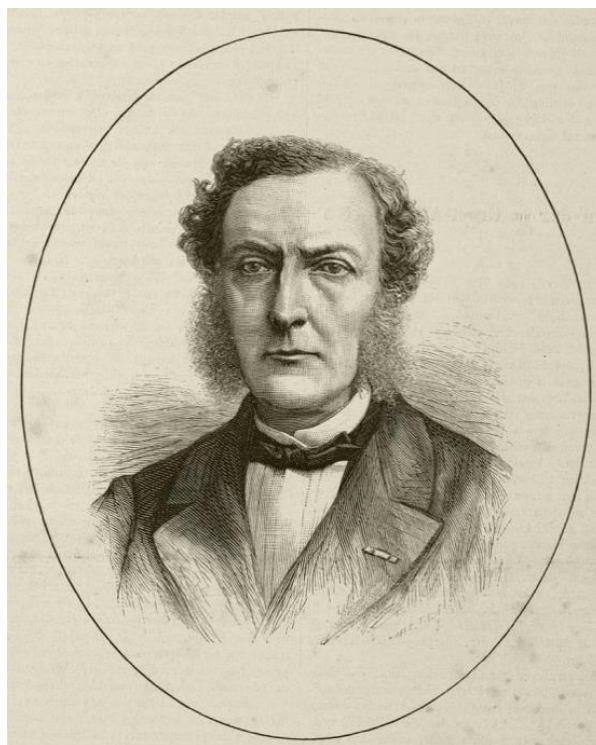
leerling van de moderne professor J.H. Scholten (1811-1885). Naast hem werd Kuenen als ‘de leider der moderne richting in Nederland’ beschouwd.²³

Kuenens naam komt als lemma in alle bekende biografische woordenboeken voor.²⁴

Toen de Sophiabijbel verscheen, stond hij nog aan het begin van zijn carrière. De

theologische richting die hij voorstond, was toen echter al helder. Het zou een interessante

opgave zijn om de ‘ophelderende aantekeningen’ door te nemen en die te vergelijken met de kanttekeningen van de statenvertalers.

²³ J. Herderschêe, ‘Kuenen, Abraham’, in: Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek II (Leiden 1912), 734-735.

²⁴ De illustratie is overgenomen uit het tijdschrift *Eigen Haard*, dat in 1878 een artikel aan Kuenen wijdde ter gelegenheid van zijn 25-jarig professoraat.

Tot slot

Kan de Sophiabijbel een statenbijbel genoemd worden? Volgens Van Dale is een statenbijbel ‘de bijbel zoals deze van 1626-’35 op last van de Staten-Generaal in het Nederlands werd vertaald en in 1637 uitgegeven’. Hoewel voor velen de statenbijbel of -vertaling synoniem zal zijn aan de statenbijbel-met-kanttekeningen, is dat strikt genomen niet juist. De Sophiabijbel bevat de tekst van de statenbijbel. Eén met andere kanttekening dan de bijbel uit 1637, dat wel, maar hij past uitstekend in het Statenbijbelmuseum.

Janneke de Jong-Slagman
Bergambacht, oktober 2014.